

کیفرهای بدل از حبس در قانون مجازات اسلامی

نویسندگان:

پیشروان راه

میراث خوار

محمدباقر کاشانی

۱۴۰۰

سرشناسه : زادسر، سعید؛ ۱۳۶۳

عنوان و نام پدیدآور : کیفرهای بدل از حبس در قانون مجازات اسلامی؛

نویسندگان: سعید زادسر، مینا خیرخواه، محمدباقر کاظمی؛

ویراستار: شیما دارائی

مشخصات نشر : تهران: فانوس دنیا، ۱۴۰۰

مشخصات ظاهری : ۱۵۰ ص. ۱۴/۵×۲۱/۵ س. م.

شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۷۴۰۷-۴۳-۳

رده بندی دیویی : ۳۴۵/۵۵

شماره کتابشناسی ملی : ۸۵۴۸۶۲۸

Fanoos.donya@yahoo.com

@fanoosedony

@fanoosdonya_pub

تلفن بخش: ۰۹۳۹۶۰۴۳۲۷۹

کیفرهای بدل از حبس در قانون مجازات اسلامی

نویسندگان: سعید زادسر، مینا خیرخواه، محمدباقر کاظمی

ویراستار: شیما دارائی

طراح جلد: زهرا انصاری

انتشارات: فانوس دنیا

نوبت چاپ: اول ۱۴۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۴۰۷-۴۳-۳

شمارگان: ۲۰۰

قیمت: ۹۰۰.۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۱۱	بخش اول: تغییر در نحوه اجرای مجازات زندان یا اجتناب از آن
۱۵	فصل اول: حبس خانگی
۱۶	تعریف حبس خانگی
۱۶	تاریخچه حبس خانگی
۱۷	حبس خانگی در قوانین کنونی
۲۰	شیوه‌های اعمال مجازات حبس خانگی
۲۲	اشخاص واجد صلاحیت جهت بهرهمندی از حبس خانگی
۲۳	نظارت الکترونیکی در زمان حبس خانگی
۲۴	اقدامات لازم جهت اعمال حبس خانگی
۲۵	ارزبانی مجازات حبس خانگی
۲۶	ویژگی‌های مثبت حبس خانگی
۲۶	ویژگی‌های منفی حبس خانگی
۲۸	یادگان‌های آموزشی و درمانی
۲۸	یادگان‌های آموزشی
۲۹	تعریف یادگان‌های آموزشی
۲۹	تاریخچه یادگان‌های آموزشی
۳۰	یادگان‌های آموزشی در قوانین کنونی
۳۱	مراکز حرفه‌آموزی و زندان باز
۳۲	انواع یادگان‌های آموزشی
۳۴	مراکز درمانی

۳۵	تعریف مراکز درمانی
۳۵	تاریخچه مراکز درمانی
۳۶	مراکز درمانی در قوانین کنونی
۳۸	انواع مراکز درمانی
۳۹	پرداخت دستمزد به مجرم و بهره‌گیری مناسب از آن
۴۱	بخش دوم: سایر تدابیر تقنینی اجتناب از ورود به زندان
۴۴	فصل اول: تعویق صدور حکم
۴۴	تعریف تعویق صدور حکم
۴۵	تاریخچه تعویق صدور حکم
۴۶	تعویق صدور حکم در قوانین فعلی
۴۸	اشکال مختلف تعویق صدور حکم
۴۹	شرایط صدور قرار تعویق
۵۴	دستورات حین صدور قرار تعویق مراقبتی
۵۶	دستورات مجازات تعلیق مراقبتی به عنوان دستورات مجازات دوره مراقبت
۵۸	موارد ممنوعیت استفاده از تعویق صدور حکم
۵۹	پایان یافتن تعویق صدور حکم
۶۲	ارزیابی نهاد تعویق صدور حکم
۶۲	خصوصیات مثبت تعویق صدور حکم
۶۳	خصوصیات منفی تعویق صدور حکم
۶۵	فصل دوم: تعلیق اجرای مجازات
۶۷	تعریف تعلیق مجازات
۶۷	تاریخچه تعلیق اجرای مجازات
۶۸	تعلیق اجرای مجازات در قوانین فعلی
۶۹	انواع تعلیق اجرای مجازات
۷۰	ضمانت اجرای عدم اجرای دستورات در دوره تعلیق
۷۲	محدودیت‌های وارده بر تعلیق اجرای مجازات

۷۲	تأثیر تعلیق اجرای یک مجازات بر روی سایر مجازات‌ها
۷۴	پایان یافتن تعلیق اجرای مجازات
۷۵	ارزیابی نهاد تعلیق اجرای مجازات
۷۶	آثار مثبت نهاد تعلیق
۷۷	آثار منفی نهاد تعلیق اجرای مجازات
۷۹	بخش سوم: تبدیل مجازات حبس به سایر مجازات‌ها
۸۱	فصل اول: مجازات‌های مالی
۸۲	جزای نقدی
۸۲	تعریف جزای نقدی
۸۳	تاریخچه جزای نقدی
۸۴	جزای نقدی در قوانین کنونی
۸۷	جزای نقدی اشخاص حقوقی
۸۹	جزای نقدی روزانه
۹۱	ارزیابی مجازات‌های مالی
۹۱	آثار مفید مجازات‌های مالی
۹۳	آثار مضر مجازات‌های مالی
۹۵	فصل دوم: نظام آزادی مشروط و نظام نیمه‌آزادی
۹۵	نظام آزادی مشروط
۹۵	تعریف نظام آزادی مشروط
۹۷	تاریخچه نظام آزادی مشروط
۹۷	نظام آزادی مشروط در قوانین کنونی
۹۹	ارزیابی نقاط قوت و ضعف نهاد آزادی مشروط
۱۰۲	نظام نیمه آزادی
۱۰۲	تعریف نظام نیمه‌آزادی
۱۰۳	تاریخچه نظام نیمه‌آزادی
۱۰۴	نظام نیمه‌آزادی در قوانین کنونی

مقدمه

هر چند تلاش فلاسفه و حقوقدانان غربی در طول قرن‌های هفدهم و هجدهم در زمینه جلوگیری از اعمال مجازات‌های خشن و شدید، موجب پذیرش زندان به عنوان مجازات اصلی در اوایل قرن نوزدهم گردید؛ اما دیری نپایید که استفاده بی‌رویه از زندان با توجه به ناکارآمد بودن مجازات حبس در اصلاح و بازپروری زندانیان، مضاف به خصوصیت جرم‌زایی محیط زندان، هزینه‌های اقتصادی زندان، معضلات بهداشتی و روانی موجود در آن و ... باعث بروز انتقادهای شدیدی نسبت به مجازات حبس شد.

محور قرار گرفتن حقوق اساسی شهروندان به‌ویژه آزادی، سلب آزادی از افراد را به عنوان یک استثناء کاملاً محدود مطرح نموده و گستردگی استفاده از حبس و بازداشت موقت را زیر سؤال برد و سلب آزادی تنها برای موارد مهم و خطرناک مجاز شمرده شده و از این حیث به لحاظ نظری نیز در مشروعیت کاربرد حبس در شکل جاری آن دچار تردید شد و کمتر کسی می‌پذیرفت که از تمام مجرمان باید سلب آزادی شود.

در گذشته تشکیل زندان‌ها در نوع خود جهشی عظیم محسوب شده و حقوقدانان آن را یک نوآوری فوق‌العاده و بهترین شکل ممکن برای مجازات‌ها می‌دانستند و حتی آن را نهادی کامل و

بی‌پیرایه معرفی می‌کردند.^۱ زندان‌ها به حدی مورد استقبال قرار گرفتند که تمامی تنبیه‌های دیگری را که اصلاح‌گران سده هجدهم طرح کرده بودند، به دست فراموشی سپردند. به عقیده آنان «به نظر می‌رسد زندان چیزی بی‌بدیل و بی‌جایگزین و ره‌آورد خود حرکت تاریخ است.»^۲

اما همین زندان‌ها نیز سیر تحولی بسیاری طی کرده و برنامه‌های گوناگونی برای اداره زندان و نگهداری و اصلاح مجرمان مطرح شدند.^۳ در هر کشوری و در هر دوره‌ای روشی به نظر بهتر و مفیدتر می‌آمد و به مورد اجرا گذاشته می‌شد؛ اما باز هم پس از گذشت جندی، ناکارآمدی آن شیوه‌ها بر همگان آشکار و به این ترتیب طرد می‌شد و شیوه جدیدی جانشین آن‌ها می‌گشت.^۴ به طور کلی زندان نه تنها مانع تکرار جرم نشده، بلکه حس انتقامجویی آنان را نیز افزایش داده و مشکلات بی‌حدی چه در

^۱ فوکو، میشل، مراقبت و تنبیه - تولد زندان، ترجمه: سرخوش، نیکو، جهان‌دیده، افشین، نشر نی، ۱۳۸۷، ص ۲۹۱.

^۲ همان، ص ۲۸۶.

^۳ برای آگاهی بیشتر از تاریخ تحولات نظام مجازات‌ها رک به: صفاری، علی، کیفرشناسی (تحولات، مبانی و اجرای کیفر سالب آزادی)، چاپ اول، انتشارات جنگل، صص ۱۸۵-۳۳.

^۴ برای تفصیل راجع به عوامل ناکارآمدی مجازات حبس رک به: نجفی ابرنآبادی، علی حسین، کیفرهای جامعه‌مدار: برنار، بولک، چاپ چهارم، انتشارات مجد، آبان ۱۳۸۴، ص ۳ و حاجی‌تبار فیروزجانی، حسن، جایگزین‌های حبس در حقوق کیفری ایران، چاپ اول، انتشارات فردوسی، ۱۳۸۶، صص ۵۴-۳۹.

زمان گذران حبس، چه بعد از آن بر خود فرد و خانواده و بر جامعه متحمل می‌سازد.^۱

از این رو، ایده مجازات‌های جایگزین حبس شکل گرفته و سعی بر آن شد تا به جای استفاده بی‌رویه و نامناسب از زندان، از روش‌های مفید دیگری که بتوانند به اهداف مجازات‌ها جامه عمل پوشانده و دارای حداقل مشکلات و آسیب‌ها باشند، استفاده گردد.^۲

اولین تعریف متبادر به ذهن از مفهوم مجازات‌های جایگزین حبس، هر مجازات مناسب‌تری است که به کلی جانشین حبس شده و روشی جز حبس، دستاویز مقنن برای مجازات فرد مجرم می‌گردد؛ اما به راستی اینگونه نبوده و مقصود از اینگونه مجازات‌ها، در واقع هر نوع مجازاتی است که یا از همان ابتدا مانع توسل به حبس شده و یا اینکه مدت زمان آن را تقلیل داده و یا با نوعی تغییر در ساختار کلی آن، مانع بروز مخاطرات آن می‌گردند.^۳ هدف اصلی اینگونه مجازات‌ها این است که با کمترین

۱. در خصوص علل عدم موفقیت مجازات زندان در اصلاح و بازپروری ر.ک به: معظمی، شهلا، جانشین‌های مجازات زندان برای زنان، مجموعه مقالات راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۶۸. منصور آبادی، عباس، زندان: راه‌حل یا مشکل، مجموعه مقالات راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۹۲.

۲. برای اطلاع بیشتر از مبانی نظری جایگزین‌های حبس ر.ک به: صفاری، علی، تقریرات کیفرشناسی، دوره دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، نیمسال اول ۸۶-۸۵، صص ۵۱-۳۲، حاجی‌تبار فیروزجانی، حسن، منبع پیشین، صص ۷۷-۵۲.

۳. آشوری، محمد، جایگزین زندان یا مجازات‌های بینابین، نشر گرایش، تهران، ۱۳۸۲، چاپ

اول، ص ۴۹.

میزان استفاده از زندان، مجرم را تنبیه و اصلاح نموده و از مجنی علیه و جامعه نیز دفاع شایسته به عمل آورد و لزوم بینش مجرد قانونی و واقع گرایانه نسبت به پدیده جنایی را راستای جمع مصلحت شخصی و اجتماعی به صورت توأمان فراهم سازد.^۱ بنابراین مفهوم عام مجازات های جایگزین، مدنظر بوده و حتی می تواند آزادی مشروط را نیز شامل شود و در واقع به اعتقاد بعضی از صاحب نظران، هدفشان کاهش فوری شماری از مجازات های حبس و محکومین به آن است.^۲ البته در مقابل عده ای قائل به ایجاد دو دسته هستند:

۱- مجازات های جایگزین

۲- مجازات های اجتماعی.

آنها مواردی چون آزادی مشروط و تعلیق مجازات را جزء دسته اول دانسته و مجازات هایی چون خدمات عام المنفعه تحقق یافته در بستر جامعه را جزء دسته دوم در نظر می گیرند.^۳ آمارها نشان می داد که حبس کیفری چه با فلسفه ارباب و بازدارندگی، چه با فلسفه اصلاح و درمان، با شکست عملی مواجه شده است. در کشورهای با نظام کیفری حبس محور، نه تنها

^۱ اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، نشر میزان، جلد نخست، چاپ چهل و پنجم، ۱۳۹۴، ص ۴۴-۴۳.

^۲ گودرزی بروجردی، محمدرضا و لایلا مقدادی، کیفرشناسی نوین یا کیفرهای اجتماعی، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۷۶.

^۳ احمدی، احمد نقش کیفر خدمات عام المنفعه در پیشگیری از تکرار جرم، مجموعه مقاله های کارگروه پیشگیری از جرم و بزه دیدگی با تأکید بر نقش پلیس، ۱۳۸۸، ص ۶۶.

ارتکاب جرم کاهش نیافت، بلکه آمار تکرار جرم توسط محکومین سابقه‌دار، رقم بالایی را به خود اختصاص داد.

ضمن این شکست عملی، انتقادهای گسترده‌ای به آثار منفی زندان، از لحاظ اقتصادی و اجتماعی صورت پذیرفت. هزینه‌های اقتصادی بالای زندان، حرفه‌ای‌تر شدن مجرمان زندانی شده، از هم پاشیدن خانواده‌های زندانیان و ... تنها بخشی از اشکالات زندان به شمار می‌رفت.

همه این اشکالات باعث شد حقوق‌دانان حوزه علوم کیفری، در جهت تعدیل این کیفر به دنبال یافتن جایگزین‌هایی برای مجازات حبس باشند.

موج این تحولات به کشور ما هم رسیده و تصویب قانون مجازات سال ۱۳۹۲ مبنی تلاش دستگاه مقنن و دستگاه قضایی کشور در کاهش مجازات حبس و اعمال موارد جایگزین آن است. در قوانین کیفری ما بالغ بر هفتصد عنوان مجرمانه با مجازات حبس وجود داشته که ۱۵/۶ درصد این حبس‌ها، شش تا نه ماه و ۳۰ درصد آنها، بیش از شش ماه تا ۲ سال و بقیه بیش از ۲ سال است.

علاوه بر تردیدهایی که در مشروعیت نظری این مجازات‌ها به لحاظ حقوق بشری پیش آمده و اشکالات عدیده‌ای که برای مجازات زندان بر خواهیم شمرد، در رویکرد اخیر دستگاه قضایی نسبت به کیفر سالب آزادی و تحدید موارد آن، دو دلیل دیگر هم وجود دارد: ۱- شکست عملی برنامه اصلاح و درمان در زندان

ایران؛ ۲- نوع نگاه ریاست وقت قوه قضائیه - حضرت آیت‌الله آملی لاریجانی - به مسأله زندان در فقه اسلام است.

ایشان در سخنرانی‌های مختلفی از جمله در همایش مجازات‌های جایگزین حبس اشاره داشته‌اند که حبس در اسلام فقط در مواردی استثنایی استفاده می‌شود. بنابراین رویکرد نظام جمهوری اسلامی هم باید به استفاده محدود از مجازات حبس باشد. با این همه، چه در ایران و چه در کشورهای دیگر، محور حرکت به سوی محدود کردن حبس و نه حذف کامل آن از نظام عدالت کیفری است؛ زیرا با توجه به خطرناکی برخی مجرمان برای آسایش و امنیت عمومی، امکان زدودن کیفر حبس از نظام کیفری وجود ندارد.

مجازات به عنوان یکی از انواع واکنش اجتماعی همواره شاهد تحولاتی در جهت مبارزه مناسب‌تر علیه بزهکاری و بزهکاران و نیز تأمین امنیت اجتماعی بوده است. حال با توجه به نقشی که آزادی در زندگی افراد ایفا می‌کند، ایجاد محدودیت یا سلب آن به عنوان ضمانت اجرای هنجارها و ارزش‌های مورد احترام جوامع از دیرباز به عنوان رایج‌ترین ابزار مقابله با بزهکاران مورد توجه است؛ زیرا سرافکنندگی و رنج حاصل از آن می‌تواند موجبات ارباب و بازدارندگی و نیز جبران خطای ارتكابی را فراهم نماید.

با مجازات‌های سالب آزادی به ویژه حبس‌های کوتاه مدت، جمعیت کیفری زندان و تکرارکنندگان جرم به طور روزافزون افزایش یافت. با توجه به شکست عملی اندیشه اصلاح و درمان،

امروزه تردیدهای فزاینده‌ای نسبت به نقش کیفر سالب آزادی اعم از کوتاه‌مدت و بلندمدت و مشروعیت آن ایجاد گردیده و از مقبولیت پیشین آن کاسته شد. امروزه دکترین حقوق کیفری برای گریز از مشکلات زندان‌ها، ضمن تحدید قلمرو این مجازات، راه‌حلهایی را ارائه کرده که فاقد معایب مجازات حبس و در بردارنده کنترل، اصلاح، جبران و پیشگیری از جرائم باشد. یکی از مهم‌ترین شیوه‌های تحدید این مجازات، اتخاذ تدابیر مجازات‌های جایگزین می‌باشد که ضمن برآورده ساختن اهداف کیفری نظیر تنبّه مجرم و بازدارندگی و ... هزینه‌های مادی و معنوی اجرای مجازات زندان را کاهش می‌دهند. در اندیشه‌های نوین کیفری به زندان به مثابه آخرین حربه نگریسته می‌شود و تا هنگامی که دیگر شیوه‌های کیفردهی سودمند باشد، توسل به زندان ناموجه تلقی می‌گردد. برخی از آن‌ها به شکل جایگزین حبس، دست قاضی را باز گذاشته تا به جای کیفر حبس به آنها توسل جوید و برخی دیگر به شکل مستقل یک نوع مجازات تلقی شده و بر سیاهه‌ی کیفرها افزوده شدند.

در نظام کیفری ایران ضمن شناسایی مجازات سالب آزادی، تحت تأثیر اندیشه‌های کیفرشناسی از بدو قانون‌گذاری، تدابیری نیز برای تحدید یا اجتناب از آن در نظر گرفته شد و در دوره‌های مختلف قانونگذاری تحولاتی را پشت سر نهاده است. امروزه در قوانین مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری این ظرفیت وجود دارد که کیفر حبس به کیفرهایی تبدیل که اسباب تنبّه را در

مجرمین بوجود آورده و تا حد زیادی مانع از تبعات اجتماعی منفی آن شود.

در ایران به سبب عدم موفقیت در اجرای مجازات حبس و معایب پیش گفته این چنین مجازات‌هایی، تحت تأثیر توصیه‌های سازمان ملل متحد، تجربیات موفق کشورهای دیگر^۱ و ناکارآمدی برنامه‌های اصلاح و درمان در ایران^۲ بدین ترتیب تدوین لایحه «مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان» در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ در معاونت حقوقی و توسعه قضایی توسط کمیسیون سیاست جنایی و اصلاح قوانین کیفری - کمیته سیاست کیفری - تدوین و تنظیم گردید؛ اما تا مدت‌ها خبری از تصویب مجازات‌های جایگزین حبس نبود تا اینکه در سال ۱۳۹۲ در قانون جدید مجازات اسلامی، در فصل نهم آن ضمن مواد ۶۴ الی ۸۷ آن به تصویب رسید.

ماده ۶۴ ق.م.ا سال ۱۳۹۲ بدون ارائه تعریفی از مجازات‌های جایگزین حبس، صرفاً با اشاره به مصادیق آن بیان می‌دارد: «مجازات‌های جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از

^۱ برای اطلاع از تجربیات سایر کشورها نظیر آلمان، فرانسه، مجارستان و ... رک به: فتاحی زفرقندی، سجاد، بررسی مجازات‌های جایگزین حبس در اسناد بین‌المللی و ایران و کشورهای مختلف جهان، شماره اول، تابستان ۱۳۹۵، ص ۶۳ به بعد.

^۲ گودرزی، محمدرضا، نارسایی‌های زندان، مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره‌گان ۹ و ۱۰، ۱۳۸۲، ص ۱۰۹؛ صفاری، علی، کیفرشناسی و توجیه کیفر، مقالات علوم جنایی، ج ۲، انتشارات سلسبیل، ۱۳۸۴، ص ۱۴۴.

حقوق اجتماعی است که در صورت گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه جرم، وضعیت بزه دیده و سایر اوضاع و احوال تعیین و اجرا می‌شود.»

در ادامه تبصره ماده ۶۴، به لزوم سختیت و تناسب بین حکم و جرم ارتكابی و شرایط آن اشاره نموده‌است. همچنین مواد ۶۵ و ۶۶ این قانون، تکلیف مرتکبین جرائم عمدی را روشن ساخته، بدین ترتیب که در موارد مجازات قانونی تا ۳ ماه حبس به صورت الزامی و در موارد مجازات حبس از نود و یک روز تا شش ماه، مشروط به عدم شمول، نسبت به قسمت اخیر ماده ۶۶ این قانون^۱، امکان بهره‌مندی از مجازات‌های جانشین را پیدا می‌کنند. این مرتکبین اگر مجازاتشان بیش از شش ماه تا یک سال حبس باشد، تعیین مجازات جایگزین، تخیری و به صلاح دادگاه خواهد بود. ماده ۶۸ ق. م. ا. نیز لزوماً مرتکبین جرائم غیرعمد را مستحق مجازات جایگزین دانسته، مگر اینکه مجازات قانونی جرم ارتكابی آن‌ها بیش از دو سال حبس باشد که در این صورت حکم به مجازات جایگزین حبس، اختیاری و به تشخیص دادگاه خواهد بود.

^۱ ماده ۶۶ ق. م. ا. اشعار می‌دارد: «مرتکبان جرائم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها نود و یک روز تا شش ماه حبس است، به جای حبس به مجازات جایگزین محکوم می‌گردند. مگر اینکه به دلیل ارتکاب جرم عمدی دارای سابقه محکومیت کیفری به شرح زیر باشند و از اجرای آن پنج سال نگذشته باشد: الف - بیش از یک فقره سابقه محکومیت قطعی به حبس تا شش ماه یا جزای نقدی بیش از ده میلیون ریال یا شلاق تعزیری. ب - یک فقره سابقه محکومیت قطعی به حبس بیش از شش ماه یا حد یا قصاص یا پرداخت بیش از یک پنجم دیه.»